

Μανόλης Λαμπρίδης

ΟΙ ΔΙΑΝΟΟΥΜΕΝΟΙ ΚΑΙ Ο ΣΤΑΛΙΝΙΣΜΟΣ

ΙΣ ΜΕΡΕΣ ΠΟΥ ΖΟΥΜΕ, το λεγόμενο «πνευματικό στερέωμα» έχει γεμίσει «αντισταλινικούς», «αντιδογματικούς», και τα παρόμοια: après coup, που λένε. Αφού των λαών οι εξεγέρσεις έθεσαν στην ημερήσια διάταξη της Ιστορίας τη διαδικασία της καταστροφής και της κατάρρευσης του «σταλινισμού». Όμως, πριν από μερικά χρόνια, η εικόνα ήταν αντίστροφη. Το 1966, σχεδιάζοντας έναν πρόλογο στο βιβλίο του Τρότσκι *Λογοτεχνία και Επανάσταση* σημειώνει:

«Ένα από τα πιο βαριά συμπτώματα της κρίσης του καιρού μας είναι και το ότι οι διανοούμενοι, οι φορείς του πνεύματος, έδειξαν τόσο μικρή αντίδραση απέναντι στην τερατώδη πραγματικότητα του σταλινισμού. Ο ιστορικός του μέλλοντος, που θα μελετήσει την πνευματική ιστορία του αιώνα μας, όσο κι αν λάβει υπόψη του την πολλαπλή δύναμη έλξεως, επιρροής και πιέσεων που διέθετε το γραφειοκρατικό καθεστώς, θα μείνει εμβρόντητος μπροστά σ' αυτήν την “τυφλότητα” —να πούμε έτσι— των διανοουμένων, σ' αυτήν την απαλλοτρίωση του κριτικού πνεύματος, την εξασθένηση της έφεσης για αλήθεια και ελευθερία, και, δίχως άλλο, θα νιώσει ντροπή για την ευκολία με την οποία προσχωρήσανε στο σταλινικό σύστημα της ψευτιάς οι διανοούμενοι (από τον Μάξιμ Γκόρκι, τον Μπαρμπύς και τον Ρομαίν Ρολάν, ως τον Λούκατς και τον Σαρτρ —για να αναφερθούμε μόνο στις κορυφές—) και έστερξαν να το υπερασπίσουν με το κύρος και την πένα τους».

Θα προσπαθήσω να δώσω ένα πολύ γενικό περίγραμμα —και με λίγα παραδείγματα— για το ποια θέση και κατάσταση μέσα στην κοινωνία επιφυλάσσει στους διανοουμένους το γραφειοκρατικό καθεστώς, τι λειτουργίες και ρόλους τους αναθέτει και αξιώνει να εκτελέσουν — και ποια είναι η στάση και η μοίρα των διανοουμένων στην επικράτεια του σταλινισμού καθώς και έξω απ' τα όριά της.

ΛΕΓΟΝΤΑΣ «ο σταλινισμός» εννοούμε, με δυο λόγια, τα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν το καθεστώς που ανέκυψε από την εξέλιξη της οκτωβριανής επανάστασης: ολική συγκέντρωση των εξουσιών σε μια ειδική κοινωνική ομάδα που τη λέμε («γραφειοκρατία», η οποία λειτουργεί ως αυστηρά ενιαίος μηχανισμός συγκεντρωτικός και ιεραρχημένος, και, διαθέτοντας το μονοπώλιο της υλικής βίας, φανερός και μυστικός, και το μονοπώλιο της αλήθειας, της πληροφόρησης και της χειραγώγησης, ασκεί ολοκληρωτικό έλεγχο πάνω στην κοινωνία, καταπίεση πολιτική και πνευματική, και, τελικά, οικονομική εκμετάλλευση. Ως επίσημη ιδεολογία φέρεται ο μαρξισμός — ένας «μαρξισμός» κενός περιεχομένου, που λειτουργεί ως μαγική λέξη-φετίχ, σήμα τρομοκρατικά φορτισμένο, ως ένα εργαλείο μέσα σ' ένα γλωσσικό καθεστώς καταστροφής και αποσύνθεσης των σημασιών, παραχάραξης της αλήθειας, πλαστογράφησης των γεγονότων.¹

Για να λειτουργήσει το καθεστώς, ο γραφειοκρατικός του μηχανισμός ενσωματώνει και χρησιμοποιεί και στρατιές «διανοομένων»: Είναι, χοντρικώς, αυτοί που ασκούν «πνευματική» εργασία, («μη χειρωνακτική»), τα άτομα που χειρίζονται σημεία, λέξεις και ιδέες μάλλον παρά εκτελούν κινήσεις πάνω στην ύλη.

Βέβαια, αυτό συμβαίνει — και είναι αναγκαίο — σε όλες τις κοινωνίες — ανεπτυγμένες και μη: Στις δομές της εργασίας, στις κρατικές υπηρεσίες, στα εργαστήρια των μεγάλων επιχειρήσεων κ.λπ. εντάσσονται πλήθος ειδικοί της «διανοητικής εργασίας» — και υπόκεινται στην πειθαρχία τους και στην αντίστοιχη αλλοτρίωση. Αλλά δεν έχουν κάποια ταξική ιδιαιτερότητα με την έννοια που οι χωρικοί και οι βιομηχανικοί εργάτες αποτελούν κοινωνικές τάξεις.²

Στο σταλινικό καθεστώς υπάρχει τούτη η ιδιαιτερότητα: οι διανοούμενοι έχουν αναγορευτεί επισήμως σε *ιδιαίτερη*, ξεχωριστή «κοινωνική τάξη», την

1. Τις προάλλες π.χ. είδαμε να γράφει ο ηθοποιός κ. Κώστας Καζάκος ότι «περιφράττησε στον κομματικό μηχανισμό μας μια συγκεκριμένη αντίληψη για τον πολιτισμό [...που] η γημυκή της σύσταση είναι μια ένωση άγνοιας, επιφυλακτικότητας, αδιαφορίας, φόβου, ως και εχθρότητας». Θεωρεί «προσβλητικό για τον κόσμο του θεάτρου το γεγονός ότι οι κομματικές οργανώσεις των πολιτικών παρατάξεων αποφασίζουν για τόσο σοβαρά ζητήματα», αλλά ρίχνει φταίξιμο και

στο λαό, γιατί, λέει, «εμείς ανακηρύξαμε το κόμμα και τα καθοδηγητικά του όργανα, όλων των βαθμίδων, σε αδιαφιλονίκητη αυθεντία και σε διαχειριστή της αλήθειας, για λογαριασμό του λαού». (Εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ, 8/12/90 σελ. 45).

2. Joseph A. Schumpeter, το κεφάλαιο «La sociologie de l'intellectuel» στο βιβλίο *Capitalisme, Socialisme et Democratie*, Petite Bibliothèque Rayot, Paris 1965, σελ. 203 κ.επ.

«ιντελλιγκέντσια», θεσμικά ιδρυμένη και κατοχυρωμένη. Είναι μια από τις τρεις βασικές τάξεις της σοβιετικής κοινωνίας, μαζί με την τάξη των αγροτών και την τάξη των εργατών, με τις οποίες συνδέεται με δεσμούς φιλίας. (Έτσι λέει ο Στάλιν, ο Χρυστόφορ κ.λπ.). Οι διανοούμενοι-επαγγελματίες του πνεύματος, «είναι τοποθετημένοι στις θέσεις της εργατικής τάξης». Είναι «διανοούμενοι του κόμματος» κατ' επάγγελμα. (Το κόμμα ενσαρκώνει την εργατική τάξη). Αυτή η διατύπωση: «τοποθετημένοι στις θέσεις της εργατικής τάξης» είναι η ετικέτα, η γενική επιγραφή, το έμβλημα, ο τρόπος του είναι τους ως τάξης, και σημαίνει, στην πραγματικότητα, υποδούλωση στον κεντρικό κομματικό μηχανισμό.

Δεν θ' ασχοληθούμε με όλη τη γκάμα της ιντελλιγκέντσια. Θ' αφήσουμε στην άκρη τους «ειδικούς» αυτούς που τις γνώσεις τις σχετικές με τη δραστηριότητα που ασκούν τις έχουν αποκτήσει με μαθητεία σε σχολές, πανεπιστήμια κ.λπ., και εκτελούν την εργασία τους σύμφωνα με αρκετά αυστηρούς κανόνες, υπαγορευμένους από τη φύση της εργασίας.

Θα περιοριστούμε σ' αυτούς που η κοινωνική τους δραστηριότητα δεν είναι ακριβώς ειπείν «εργασία», αλλά άσκηση (χαρισματική), κατανάλωση, αρκετά ειδική, παθιών, συναισθημάτων και ιδεών. Γι' αυτό και τη διαστέλλουν από την «εργασία», ονομάζοντάς την υπερηφάνως «δημιουργία». Είναι οι ποιητές, μυθιστοριογράφοι, θεατρικοί συγγραφείς, καλλιτέχνες, μουσικοσυνθέτες, σκηνοθέτες του κινηματογράφου, επιστήμονες, ιστορικοί... Με δυο λόγια, αυτοί που κατά την κοινή αντίληψη λέγονται «λόγιοι», «διανοούμενοι».

Το καθεστώς τους θεωρεί κι αυτούς κατά κάποιον τρόπο «τεχνικούς»: Είναι οι «μηχανικοί των ψυχών», κατά το περίφημο σλόγκαν του Στάλιν — το οποίο και υποδηλώνει ήδη, με αρκετή σαφήνεια, τι ειδικά καθήκοντα απαιτούν απ' αυτούς.

Η εισδοχή, η κατάταξη στην ειδική γραφειοκρατική τάξη, στην κάστα της ιντελλιγκέντσια αποτελεί ολόκληρη ιεροτελεστία. Όποιος γίνεται δεκτός σ' αυτήν την «ουράνια λεγεώνα» ανεβαίνει σε γόητρο, αποκτάει τιμές και πρόνομια πάσης φύσεως, υψηλό βιοτικό επίπεδο (καλά διαμερίσματα, εξοχικές βίλες, διακοπές, ταξίδια, υποστήριξη συνεταιρισμών, περίθαλψη) και εγγυήσεις για την έκδοση και τη διάδοση των έργων του, (δεν εξαρτάται από ιδιώτες εκδότες, και δεν έχει ανάγκη δευτέρου επαγγέλματος).

Ως αντάλλαγμα της προνομιακής αυτής κατάστασης, από τον βαπτιζόμενο «διανοούμενο» δεν ζητούν παρά μια μικρή θυσία: να αποποιηθεί το δικαίωμα, που έχει κάθε άνθρωπος, να χρησιμοποιεί ελεύθερα τη σκέψη του, να αρνηθεί κάθε πραγματική άσκηση της διάνοιάς του, — παραχώρηση που έχει μέσα της το σπέρμα της υλικής φθοράς.

Διότι τα μοντέλα, τα σχέδια, οι ιδέες της «αρχιτεκτονικής των ψυχών», που

καλούνται να υλοποιήσουν και να εφαρμόσουν οι «επαγγελματίες διανοούμενοι» έρχονται άνωθεν. Το Κράτος κατέχει την «αλήθεια» και τη διοχετεύει με τις «αντιρεκτίβες» προς εφαρμογήν.

Κομισάριοι ημιμαθείς ή αμαθείς, με πνευματικά εφόδια την καχυποψία προς ό,τι είναι ελεύθερη κριτική έρευνα, αποφασίζουν και διατάσσουν τι πρέπει να είναι *αλήθεια* για τον επιστήμονα, τι *ωραία* για τον ποιητή και τον καλλιτέχνη, τι *σωστό* και *ωφέλιμο* για το βιολόγο κ.ο.κ. Έτσι, η θεωρία της σχετικότητας του Αϊνστάιν κρίνεται αντιδραστική και αντεπαναστατική αντίληψη, η θεωρία των κβάντα ανήκει στα «διαβολικά τεχνάσματα», η κυβερνητική είναι μια αντιδραστική ψευτοεπιστήμη που γεννήθηκε στις ΗΠΑ, η μαθηματική λογική, η αρχιτεκτονική του Λεκορμπουζιέ, ο Μαξ Βέμπερ, ο Κένυς, ο Φρόυδ αξίζουν την έσχατη περιφρόνηση — ενώ ανυψώνονται στα ουράνια τσαρλατάνοι φανατικοί σαν τον *Λισένιο*. Ο Ρενουάρ και ο Ντεγκά είναι εκπρόσωποι της καπιταλιστικής σήψης. Ο Σεζάν, της εποχής της βαριάς βιομηχανίας. Ο Γκογκέν εκπροσωπεί την αποικιοκρατική πολιτική. Ο Πικάσο, αισθητική απολογία του καπιταλισμού· εκφράζει τη βαθύτερη ταξική ιδεολογία της αντιδραστικής μπουρζουαζίας της ιμπεριαλιστικής εποχής. Ο Χέγκελ, ιδεολόγος της φεουδαρχικής αντίδρασης ενάντια στη γαλλική επανάσταση. Και άλλα πολλά ανατριχιαστικά παρόμοια.

Και οι διανοούμενοι που έχουν την τιμή και το προνόμιο να ανήκουν στην τάξη της ιντελιγκέντσια, υποταγμένοι σαν καλοί επαγγελματίες στην πειθαρχία που επιβάλλει ο εργοδότης, είναι υποχρεωμένοι να παράγουν, να «δημιουργούν» —κατ' ευφημισμόν— μέσα σ' αυτά τα διατεταγμένα πλαίσια και το υπαγορευμένο πνεύμα. Αποδύονται στο έργο της χειραγώγησης του λαού: παράγουν μύθους, ψεύδονται, πλαστογραφούν, εξωραΐζουν, κολακεύουν, γίνονται υμνητές του καθεστώτος, ψάλτες της λατρείας του προσώπου του αρχηγού. Η «τοποθετημένη στις θέσεις της εργατικής τάξης» ιντελιγκέντσια πραγματικά μένει ξένη προς την εργατική τάξη, συσπειρωμένη στη δική της κάστα. Όπως όλα τα ιερατεία και οι κρατικές γραφειοκρατίες, είναι απομονωμένη από την πραγματικότητα. Κατασκευάζει μυθιστορήματα, δράματα, κωμωδίες κ.λπ. γεμίζοντάς τα με πρόσωπα, με ήρωες —υποτίθεται— του «λαού». Μα απ' την πραγματική ζωή του λαού, τις συγκινήσεις του, τα πάθη και τις ελπίδες του τίποτε δεν φανερώνεται.

Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΝΤΑΓΜΕΝΟΥ στην τάξη των διανοομένων είναι αξιοθρήνητη — και όχι μόνο για την ταπείνωση που υφίσταται το πνεύμα του, λειτουργώντας ως εκτελεστικό όργανο, προς το συμφέρον των πραγματικών κυρίων, αντί να κριτικάρει την πραγματική κοινωνία των κυρίων. Απομονωμένος ανάμεσα σε κλίκες αλληλοϋποβλεπόμενες, μέσα σε πνιγρό χαφιεδισμό, σκέφτεται τον

εαυτό του μέσα σε παραζάλη, σύγχυση και τρόμο. Νιώθει τη θέση του κάθε στιγμή αβέβαιη, επισφαλής, κλονιζόμενη. Δεν είναι σπάνιο οι αρχηγοί να κατηγορούν για απάθεια και αδράνεια την ιντελιγκέντσια — αφού της φράξανε το δρόμο της κριτικής, να τη χλευάζουν — αφού την έχουν κολακίσει, να τη μέμφονται ότι αποκόπηκε από το λαό — αφού την έχουν συγκροτήσει σε ξεχωριστή τάξη. Να την υποβάλλουν σε ταπεινωτική «αυτοκριτική». Αυτή η αυτοκριτική, που εκτελείται κατόπιν διαταγής, δεν έχει τίποτε κοινό με την πραγματική συζήτηση ιδεών, με την αυθεντική αναγνώριση και διόρθωση ενδεχομένων λαθών.

Και όλα τούτα, γιατί το αντικείμενο, το περιεχόμενο του εκάστοτε επιβαλλόμενου καθήκοντος είναι αρκετά ακαθόριστο, κυμαινόμενο, μεταβαλλόμενο, αβέβαιο. Το τι οφείλει να πρεσβεύει ένας πιστός στο Κόμμα τηρείται υπό διαρκή εικορεμότητα: Βιβλία της Ιστορίας και εγχειρίδια, από καιρό σε καιρό, σωρώνονται και ξαναγράφονται, λήμματα σημαντικά στις εγκυκλοπαίδειες και τα φιλοσοφικά λεξικά αναθεωρούνται ή εξοβελίζονται κ.λπ.

ΣΥΝΗΘΩΣ, ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΟΙ στο σταλινισμό, μιλούμε κατά κόρον για «δογματισμό», για «ορθοδοξία». Όμως, αν εξετάσουμε προσεχτικά, διαπιστώνουμε ότι δεν έχουμε να κάνουμε με κανένα συγκεκριμένο «δόγμα», δηλαδή με ένα σύνολο πίστεων, αρχών και προτάσεων με συνεκτική δομή και μορφή. Όπως παρατηρεί ο πρόωρα χαμένος φίλος μου και συνοδοιπόρος των φοιτητικών χρόνων Κώστας Παπαϊωάννου, έχουμε «ορθοδοξία χωρίς δόγμα». Το ουσιαστικό, το πραγματικό περιεχόμενο της ορθοδοξίας, της ορθής πίστης, καθώς και της παρέκκλισης, της αίρεσης είναι άγνωστα, μυστήρια. Το φοβερό αυτό εννοιακό ζεύγος: ορθοδοξία-αίρεση, λειτουργεί αφηρημένα, ως σήμα. Μόνον εκ των υστέρων, μετά την καταδίκη των «παρεκλίσεων» κάτι μαθαίνουμε: δηλαδή για ποια λέξη πρόκειται κατά την περίπτωση (: αντικειμενισμός/υποκειμενισμός, σοβινισμός/κοσμοπολιτισμός, θεωρητικισμός/πρακτικισμός, αριστοκρατισμός/λαϊκισμός, δογματισμός/αναθεωρητισμός, ρεαλισμός/φορμαλισμός κ.λπ.). Ο ταλαίπωρος ο συγγραφέας, ο φιλόσοφος δεν γνωρίζει τι απ' όλα αυτά και άλλα παρόμοια ενδέχεται να του εκσφενδονίσει κατακέφαλα η αστυνομία του πνεύματος ή ο συνάδελφος και να τον κολλήσει στον τοίχο.

Έτσι, και οι κανόνες του δόγματος εκείνου του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού» — που αποτελεί την ιδιαίτερη προδιαγραφή της καλλιτεχνικής εργασίας — και ιδίως οι καθαρώς αισθητικές έννοιες, παρά τη σχηματικότητα και την αυστηρότητα των κρίσεων των επισήμων για τούτο ή εκείνο το έργο, έχουν αρκετά συγκεκριμένο και ακαθόριστο χαρακτήρα. Ένα από τα απειράριθμα περιστατικά είναι ενδεικτικό: Μετά την ομολογία της Εταιρείας σοβιετικών συγγραφέων του Λένινγκραντ καθώς και του εκτελεστικού γραφείου ότι υπήρξαν

ένοχοι αμέλειας, επιτρέποντας την έκδοση των έργων του Ζοστσένκο και της Αχμάτοβα, αυτοί μεν, και μετά την καταδίκη τους από το περιοδικό «Μπολσεβίκι», διαγράφηκαν από την Εταιρεία, ο δε πρόεδρος της Εταιρείας, ο Τιχόνοφ, αντικαταστάθηκε από τον Φαντέγιεφ. Ωστόσο ο Ζοστσένκο, ξαναμπήκε στην Εταιρεία και ξανάρχισε να γράφει. Ο Τιχόνοφ, λίγους μήνες μετά τη διαγραφή του, παρασημοφορήθηκε με το «βραβείο Λένιν» και ο διάδοχός του Φαντέγιεφ, που είχε τιμηθεί με το «βραβείο Στάλιν» το 1946 για το μυθιστόρημά του «Νέα Φρουρά» υπέστη τώρα αυστηρή κριτική από την «Πράβδα» και άλλες εφημερίδες, γιατί, λέει, σ' αυτό το μυθιστόρημα εξάίρεται πιο πολύ ο ενθουσιασμός των νέων, και δεν τονίζεται αρκετά ο διευθυντικός και διαπαιδαγωγικός ρόλος του Κόμματος. Ο Φαντέγιεφ αναγκάζεται να ξαναγράψει κάπως αλλιώς το μυθιστόρημά του. Μετά την επανεπεξεργασία αυτή η «Πράβδα» διαπιστώνει με ικανοποίηση ότι η παιδευτική αξία του έργου ενισχύθηκε σημαντικά. Όμως ο συγγραφέας, μετά την αποκήρυξη, απέχει από κάθε λογοτεχνική δραστηριότητα, και, το 1956 αυτοκτονεί αλκοολικός.³

Κι ως δούμε και τη φαιδρή πλευρά του πράγματος. Θυμάμαι ένα σκίτσο από το σατιρικό σοβιετικό περιοδικό «Κροκοντίλ». Ήτανε την εποχή που η Κεντρική Επιτροπή του κόμματος τα είχε βάλει με τους μουσικοσυνθέτες και, μεταξύ άλλων, υποχρεωνόταν και ο Προκόφιεφ να «ομολογήσει» ότι είναι «ένοχος ατονικότητας, συχνά στενά συνδυασμένης με φορμαλισμό».⁴ Λοιπόν το σκίτσο έδειχνε ένα ζευγαράκι να κάθεται και να ρεμβάζει σε μια ρομαντική αεροποταμιά.

—'Ακου τι γλυκά που κελαηδούνε τ' αηδόνια, λέει το κορίτσι. Το αγόρι μένει ανέκφραστο.

—Δεν συμφωνείς; ρωτάει το κορίτσι.

—Στάσου, να ιδούμε τι θα γράφει αύριο το πρωί η «Πράβδα».

3. L'art d'encourager les arts en U.R.S.S. Διάφορα ντοκουμέντα (από την έκθεση Ζνάνοφ, ντιρεκτίβες προς συγγραφείς, ζωγράφους, αρχιτέκτονες, μουσικούς κ.λπ.) στο περιοδικό *ECHO* (édition en langue française) Νοέμβρ. 1948, σελ. 302 κ.επ.

—Τέχνη και πολιτική. Η έκθεση του Α. Ζνάνοφ για τα περιοδικά «Ζβέζντζα» και «Λένινγκραντ», Αθήνα, 1946, Έκδοση από την Κομμουνιστική οργάνωση διανοουμένων καλλιτεχνών Αθήνας.

—Discours prononcé par Nikita Khrouchtchev à la rencontre des dirigeants du Parti et du

gouvernement avec les représentants de la littérature et des arts, 8 Mars 1963, Collection «Études Soviétiques», Paris.

Επίσης το κεφάλαιο *Le réalisme socialiste* στο βιβλίο του Henri Arvon, *L'esthétique marxiste*, Presses universitaires de France, Paris, 1970, σελ. 87 κ.επ.

Και όσα σχετικά εθίζει ο C.M. Bowra στο βιβλίο *Ποίηση και Πολιτική*, εκδ. ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ.

4. «Mon oeuvre» par Serguei PROKOFIEF, στο παραπάνω *ECHO*, σελ. 311.

Αυτά λοιπόν, από τη μεριά των αφεντάδων.

Αλλά εμείς εδώ μιλούμε για την άλλη μεριά για τους διανοούμενους. Τι γίνεται μ' αυτούς; Μ' αυτούς που συνεργούν και επωφελούνται, που στέργουν στον υπηρετικό ρόλο, στην εξάρτηση και την αλλοτρίωση;

Εδώ, πρέπει να έρθει η κοινωνιολογία και η κοινωνική ψυχολογία να κατανόησει το φαινόμενο στην ιδιοτυπία του, να βρει κάποιες εξηγήσεις. (Βέβαια, το φαινόμενο δεν είναι μόνο της σταλινικής-γραφειοκρατικής κοινωνίας. Σε κάθε εξουσιαστικό καθεστώς κάποιοι διανοούμενοι βιώνουν την «ελευθερία» τους στην υπέρτατη πειθαρχία στην εξουσία. Δεν είναι υπερήφανοι παρά για τη φωνή του κυρίου τους).

Λοιπόν, τι ιδέα να έχει για τον εαυτό της αυτή η intel·λιγκέντσια;

Ποια διανοούμενη τάξη θα παραδεχόταν εύκολα την ίδια της την κατάπτωση;

Φαντάζεται, αυταπατώμενη, ότι συμμετέχει σ' ένα μεγάλο έργο, στο χτίσιμο της νέας ελεύθερης κοινωνίας, βαθιά δεμένη με τα κοσμοϊστορικά καθήκοντα ενός κόμματος, που αυτό ξέρει το σωστό και δεν πλανάται; Κρίνει τον ολοκληρωτικό έλεγχο και την αυθεντία του κόμματος σαν κάτι το φυσικό, όπως π.χ. η αμερικανική intel·λιγκέντσια θεωρεί κανονική την ιδιωτική επιχείρηση και το ιδιωτικό πανεπιστήμιο; Το πρόβλημα είναι ζήτημα πίεσης της στιγμής ανάγκης; Πρόκειται για φιλοδοξίες, για αμοραλισμό και κινισμό που κυνηγάει την ευκαιρία μιας καριέρας;

Ο Λούκατς, προκειμένου για τον εαυτό του, μιλάει για «πολύχρονες αυταπάτες» εν σχέσει με το σταλινισμό, ότι κατέκτησε πολύ αργά σαφή αντίληψη του όλου προβλήματος, ότι δηλαδή (η τυραννική καταπίεση κάθε ανεξάρτητου στοχαστή είχε την πηγή της στο ίδιο το καθεστώς του Στάλιν και την προσωπικότητά του), μολονότι, καθώς λέει, «αντικειμενικά υπήρξα αντίπαλος των σταλινικών μεθόδων, ακόμη και τότε που πίστευα ότι ήμουν οπαδός του Στάλιν».⁵

Μπορούμε, εν προκειμένω, να μιλούμε για κάποιο είδος «τυφλότητας»; Και πώς εξηγείται;

(Το πρόβλημα υπάρχει, όπως είπαμε, κι απ' την άλλη μεριά. Ανάλογα βασιανιστικά ερωτήματα μας κατατρέχουν λ.χ. για το «φασισμό» του Έξρα Πάουντ ή του Πιραντέλο, του Χάιντεγκερ ή του Κνουτ Χάμσουν, για την προσχώρηση σεβαστών καθηγητών μας στην υπηρεσία των γερμανών κατακτητών [Νικόλαος Λούβαρης], ή στην υπηρεσία της χούντας των συνταγματαρχών).

5. Γκέοργκ Λούκατς, *Μαρξισμός και σταλινισμός*, Εκδ. ΓΡΑΜΜΑΤΑ, Αθήνα 1978, σελ. 141, 207.

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΣΜΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΙΝΤΕΛΛΙΓΚΕΝΤΣΙΑ, την υμνητική και αγιογραφική, που ανακηρύσσει τον αρχηγό, τον κύριο της ζωής και του θανάτου εκατομμυρίων ανθρώπων, κορυφή της διανόησης, μέγιστο φιλόσοφο και επιστήμονα, γλωσσολόγο, μεγάλο στυλίστα κ.λπ., δεν είναι δυνατόν παρά να υπάρχει και να δρα, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, η αληθινή διανόηση, η πραγματική δημιουργική τέχνη. Αλλά, αφού η δράση του διανοουμένου είναι για τις αρχές κατά κανόνα ύποπτη και υπονομευτική, και το αληθινό έργο τέχνης αντιπροσωπεύει ριζική αμφισβήτηση της εξουσίας, η άσκηση του αληθινού στοχασμού και της τέχνης είναι υπό διωγμόν· καταντά μια εξαιρετικά επικίνδυνη περιπέτεια, και τα πρωτοποριακά έργα πραγματοποιούνται κάτω από αφάνταστα οδυνηρές συνθήκες, με ελάχιστες ελπίδες κοινωνικής προβολής και ακτινοβολίας. Πολλοί διαφωνούντες γράφουν υπό συνθήκες παρανομίας (Αχμάτοβα, Πάστερνακ, Μάντελσταμ, Μπουλγκάκοφ), άλλοι εκουσίως ψαλιδίζουν τα φτερά τους για να μπορέσουν να επιζήσουν (Αϊζενστάιν, Προκόφιεφ) ή περιορίζονται σε ανώδυνες δραστηριότητες (μεταφράσεις ξένων λογοτεχνικών έργων). Κάποιοι άλλοι με ταπεινωτικούς ελιγμούς και οχυρωμένοι πίσω από τσιτάτα του (κορυφαίου των επιστημών και των τεχνών), υποβλεπόμενοι και ταλαιπωρούμενοι, προσπαθούν κάτι να εκφράσουν.

Γενικά, η ιστορία των γραμμάτων και των τεχνών στη Ρωσία από το 1925 περίπου κι εδώ είναι ένα μαρτυρολόγιο. Ως γνωστόν, ο Μαγιακόφσκι κι ο Γιεσένιν αυτοκτόνησαν. Το ίδιο και η Μαρίνα Τσεπάγεβα, ο Βλαντιμίρ Πιάστ, ο Αντρέ Σομπόλ, ο ποιητής Κουζνετσόφ, ο Αλέξανδρος Φαντέγιεφ.

Τουφεκίστηκαν: ο Οσίπ Μάντελσταμ, ο Πάβελ Βασιλίεφ, ο Γιάστεφ, ο Γκουμίλεφ. Ο Νικολάι Κλιούγιφ πέθανε στο τρένο που τον πήγαιναν στην εξορία. Σε στρατόπεδα επίσης εξορίστηκαν ο Ζομπολότσκι, η Όλγα Μπέργκολτς, ο Σουσελιάκοφ.

Εξαφανίστηκαν: ο Μπορίς Πιλνιάκ, ο Ισαάκ Μπαμπέλ, ο Μέγιερχολντ (η γυναίκα του, διάσημη ηθοποιός, δολοφονήθηκε μυστηριωδώς), ο Βορόνσκι, ο Λέβεβιτς, ο Ταράσοφ-Ροντιόνοφ, ο Σέργιος Τσετιακόφ, ο Σβιατοπόλκ-Μίρσκι, Α. Λέζνεφ, Σεντένκο και δεκάδες άλλοι. Και ο Σολόχοφ θα πρέπει να δολοφονήθηκε.

Ο Ριαζάνοφ, ο εκδότης των χειρογράφων του 1844 του Μαρξ και της μνημειώδους έκδοσης Marx-Engels Gesamtausgabe (M.E.G.A.) πέθανε στην εξορία (1931).

Η ΣΤΑΛΙΝΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ για τους διανοουμένους ως τάξη με ειδικό ρόλο και λειτουργίες απλώνεται και πέρα από τα σύνορα της Ρωσίας, στον αστικό κόσμο.

Οι διανοούμενοι οι προσκείμενοι στο σταλινισμό, οι άμεσα συνδεδεμένοι με

το Κόμμα και υπεύθυνοι έναντι του μηχανισμού του, οι συμπαθούντες και οι συνοδοιπόροι μέσα στον αστικό κόσμο βρίσκονταν σε πολύ ή λιγότερο στενόχωρη θέση, ανάλογα με το βαθμό αντιδραστηκότητας και αστυνομικοκρατίας του καθεστώτος. Αφενός είναι η αντίθεση στην αστική τάξη και τους διανοούμενους της, με τους οποίους έχουν ανοιχτούς λογαριασμούς στο επίπεδο των ιδεών και της θεωρίας. Αφετέρου, ανήκοντας ουσιαστικά, ως επί το πλείστον, στη μεσαία και μικροαστική τάξη, τοποθετούν τον εαυτό τους «στις θέσεις της εργατικής τάξης», (δηλαδή στις θέσεις του Κ.Κ. που ισχυρίζεται ότι ενσαρκώνει την εργατική τάξη), και νιώθουν να είναι η διανοητική τάξη-φορέας της ιστορικής αλήθειας, και ν' αποτελούν ή τείνουν ν' αποτελούν κάτι σαν κράτος εν κράτει, συσπειρωμένοι στα μικρά βασίλεια των Περισσών. Δέχονται κατ' αρχήν το αλάθητο του Κόμματος, και καλά καμωμένο ό,τι συμβαίνει «εκεί πάνω» ή εκπορεύεται από κει.

Έχοντας αρχίσει με τη διεκδίκηση της ελευθερίας, καταλήγουν στην πειθαρχία του Κόμματος και του Κράτους. Ο βαθμός πειθαρχίας έχει κάποια διαφοροποίηση. Υπάρχουν διαφορετικές τάσεις, ρόλοι κατανεμημένοι. Υπάρχουν οι «ορθόδοξοι», οι σκληροπυρηνικοί, οι μαλακοί, οι μετριοπαθείς, οι επιστημονικοί, οι μεταφυσικοί, οι πανεπιστημιακοί κ.λπ. Ορισμένοι προβληματίζονται, π.χ. αν θα πρέπει ή όχι να αποκαλύψουμε τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, να τα καταργήσουμε ή να τα δικαιολογήσουμε, τη στιγμή που ο «ταξικός εχθρός» караδοκει να εκμεταλλευτεί το γεγονός. Το γενικό συνεκτικό πνεύμα είναι: «Σωστό ή λάθος, αυτό είναι το κόμμα μας. Ό,τι κι' αν κάνει πρέπει να του συμπαρασταθούμε. Να βάλουμε την αλληλεγγύη πάνω απ' όλα,⁶ αφού πρόκειται για τη μεγάλη υπόθεση της οικοδόμησης μιας κοινωνίας δικαιοσύνης και ελευθερίας. "Λάθη", "υπερβολές", συμπαθημένα. Θα διορθωθούν. Τα καλά είναι πιο πολλά απ' τα στραβά κ.λπ.»

Όμως κάνει εντύπωση η υπερβάλλουσα ακρισία και υποταγή στην πειθαρχία. Και, καλά ο Μίσης Θεοδωράκης (βραβείο Λένιν), να δικαιολογεί τη δίωξη εναντίον των Σινιάφσκι-Ντάνιελ. Όμως ο καθηγητής Ιμβριώτης; — με επιφυλακτικότερον τρόπο.

(Ορισμένα για τον ζτανοβισμό εις τα καθ' ημάς εξιστορεί ο Δημήτρης Ραφτόπουλος στο βιβλίο του *Τέχνη και Εξουσία*, Εκδ. ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ).

Την έξαρση του φαινομένου θα μου επιτρέψετε να επισημάνω συνοπτικά με την περίπτωση του Σαρτρ.

Ο Σαρτρ, στην πολυδαίδαλη περιπλάνησή του ανάμεσα στις ιδέες, υπήρξε και θεωρητικός απολογητής της πρακτικής του σταλινισμού. Υποστήριξε ότι οι εργάτες είναι ανίκανοι να κουμαντάρουν τον εαυτό τους — και πολύ πε-

6. Ό.π. σελ. 142.

ρισσότερο να δικαιήσουν την κοινωνία. Εξ ου η αναγκαιότητα και η δικαίωση του Κόμματος και της γραφειοκρατίας. Η εργατική τάξη, λέει, υπάρχει μόνο στο βαθμό που ακολουθεί το σταλινικό Κόμμα. 'Εξω απ' αυτό δεν είναι παρά σκόνη. Και ιδού πώς δικαιολογεί τις δίνες της Μόσχας και τα εγκλήματα του Στάλιν: *Κριτήριο της αλήθειας είναι, λέει, η επιτυχία.* «Η αληθινή ιδέα είναι η αποτελεσματική πράξη». Η επιτυχία δικαιώνει την πράξη. Αποτυχία, ίσον προδοσία. Οι προδότες είναι απλούστατα εκείνοι που δεν επέτυχαν. Και προκειμένου για κυβερνήσεις και αρχηγούς κομμάτων, προδότες είναι αναγκαία οι αντιπολιτευόμενοι. Αλλά ο «προδότης» υπ' αυτήν την έννοια δεν έγινε προδότης από πλάνη ή από συνειδητή εκτροπή. *Αντικειμενικά* έπρεπε να είναι προδότης, αν δεν μπορούσε να επιτύχει, δηλαδή αν η ιστορία σε μια ορισμένη στιγμή δεν υιοθετούσε τους δρόμους που αυτός χάραζε. Έτσι, ο Μπουχάριν, ο Ράικ και, φυσικά, ο Τρότσκι κ.λπ., αφού δεν επέτυχαν και απορρίφθηκαν από την κοινωνία, την πρόδωσαν! Συνεπώς, κ.λπ.

Βλέπουμε, «ο μυθολόγος του Ζενέ συναντά τον Βισίνσκι».⁷ 'Ο,τι συνέβη, λοιπόν, έπρεπε να συμβεί. Και όταν η ίδια η γραφειοκρατία έρχεται να διαταράξει την τάξη και την ησυχία, και να αναγνωρίσει όλα τούτα ως πραγματικά εγκλήματα; Πάλι δεν μας πέφτει λόγος. Μόνο το Κόμμα και οι σταλινικοί νομιμοποιούνται να κάνουν «αυτοκριτική», να ανακαλύπτουν και να «διορθώνουν» τα «λάθη». Εκείνοι που βλέπανε και κρίνανε σωστά τότε είχαν άδικο να έχουν δίκιο, ενώ οι τύραννοι είχανε δίκιο να έχουν άδικο!... Αν η ΕΣΣΔ τα Κ.Κ. και η πολιτική τους είναι αυτό που είναι, αυτό αποδεικνύει την αναγκαιότητα να είναι έτσι...

Σχετικά με την ουγγρική επανάσταση και τη συντριβή της από τα ρωσικά τανκς ο Σαρτρ έγραφε: «...Το πιο τεράστιο λάθος ήταν πιθανότατα η έκθεση του Χρουστσόφ, γιατί η δημόσια και μεγάλοστομη καταγγελία, η λεπτομερειακή έκθεση όλων των εγκλημάτων ενός ιερού προσώπου, που εκπροσωπούσε επί τόσο χρόνο το καθεστώς είναι παραφροσύνη, όταν δεν έχει προϋπάρξει μια τέτοια σημαντική ανύψωση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού που να κάνει επιτρεπτή τόση ειλικρίνεια... Το αποτέλεσμα ήταν να αποκαλυφθεί η αλήθεια σε μάζες ανέτοιμες να τη δεχτούν... Αντιλαμβανόμαστε πόσο λίγο προετοιμασμένοι ήταν οι ούγγροι για να κατανοούν την αποτρόπαιη αυτή αφήγηση εγκλημάτων και λαθών...»⁸ Κι έτσι, οι ανώριμοι και ασύνετοι ούγγροι κάμανε σκόνη μέσα σε λίγες μέρες όλον τον κομματικό-γραφειοκρατικό-κρατικό μηχανισμό. Ευτυχώς υπάρχουν τα τανκς της μεγάλης σοσιαλιστικής πατρίδας να διορθώνουν το κακό.

7. Naville σελ. 46.

8. Παπαϊωάννου σελ. 131.

Αυτά, ο φιλόσοφος ο «καταδικασμένος στην ελευθερία», κι αυτές οι ελεύθερες εκλογές του.»

Ο ΛΟΥΚΑΤΣ, ΕΓΚΛΕΙΣΤΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ και κάνοντας «αλεφτοπόλεμο» για να εκφράσει τις αποκλίνουσες ιδέες του, κατανοούμε γιατί, για να επιβιώσει, αναγκάζοταν να παρεμβάλλει στα κείμενά του παραγράφους όπως:

«Τι υπήρξαν οι δίκες της Μόσχας παρά η αποκάλυψη της ίδιας της ουσίας του τροτσκισμού, της προδοσίας απέναντι στην επανάσταση, προδοσίας που έφτανε μέχρι κατασκοπίας; Μια αποκάλυψη που θα μας έδειχνε το “μηδενίζον μηδέν” ως την ίδια την ουσία του κόσμου και της προσωπικότητάς αυτών των ανθρώπων, που θα μας απεδείκνυε την απόλυτη πνευματική και ηθική χρεοκοπία της “θέσης” της “απέναντι στο τίποτε” κλπ.»⁹

Και ο μεν δυστυχής Λούκατς, όταν βρέθηκε κάπως λασκαρισμένος από το σταλινικό κλοιό, παρακαλεί να τα πετάξουμε πέρα κάτι τέτοια εμβόλιμα στα κείμενά του.¹⁰

Όμως τον Σαρτρ ποιος τον έπιασε απ' το λαιμό, εν μέση φιλελευθέρη Γαλλία; Τι την ήθελε τη θεωρία για την «αντικειμενική προδοσία» των ηττημένων;

Μέσα στη Ρωσία, σε συνθήκες βίας και τρομοκρατίας — ας το δεχτούμε, ο Αλέξης Τολστόι συνέθετε τούτο το τροπάριο για τον Στάλιν:

Εσύ λαμπρέ ήλιε των λαών
 Ήλιε του καιρού μας αβασίλευτε.
 Είσαι κάτι παραπάνω από τον ήλιο
 γιατί ο ήλιος δεν γνωρίζει τη σοφία...

Αλλά ποια δαμόκλειος σπάθη κρεμόταν πάνω από τον αυχένα του Αραγκόν, που ζούσε μακριά, στη Γαλλία, για να πάρει το απολυτικό στον ίδιο ήχο σε γαλλική version;

Ω μεγάλε Στάλιν, αρχηγέ των λαών
 Εσύ που γεννάς τον άνθρωπο
 Εσύ που γονιμοποιείς τη γη

9. Για όλα τούτα — και άλλα — του Sartre άσκησαν κριτική ο Κορνήλιος Καστοριάδης, ο Claude Lefort, κυρίως ο Pierre Naville, αλλά και ο Raymond Aron, ο Maurice Merleau-Ponty και ο Κώστας Παπαϊωάννου.

10. Georges Lukács, Existentialisme ou marxisme? Les éditions NAGEL, Paris 1961, σελ. 230.

11. Σημείωση του συγγραφέα για τη 2η έκδοση του παραπάνω, σελ. 7.

Εσύ που ξανανιώνεις τους αιώνες
 Εσύ που κάνεις ν' ανθίζει η άνοιξη
 Εσύ που κάνεις να πάλλουν οι μουσικές χορδές
 Εσύ, αίγλη της άνοιξης
 Εσύ, ήλιε, που σε αντανακλούν χιλιάδες καρδιές.

Κι ας μη γίνει λόγος για τις παραλλαγές «εν ανθηρώ έλληνι λόγῳ» και για ελάσσονες δορυφόρους.

Είναι αποκαρδιωτικό να βλέπεις τον Ζολιό-Κιουρί —κοντζάμ επιστήμονα— να γράφει:

«Να μιλούμε για το μαρξισμό σαν επιστήμη... σημαίνει να μιλούμε για τον Στάλιν, να μιλούμε για το σταλινισμό»

ή τον Πολ Ελυάρ:

«Η ζωή και οι άνθρωποι επέλεξαν τον Στάλιν για να απεικονίσει πάνω στη γη τις απεριόριστες ελπίδες τους».

Με ανακούφιση αναπολεί κανείς τον Αντρέ Ζιντ, ο οποίος είχε συνδεθεί κάποτε με το σταλινισμό (υπολαμβάνοντάς τον ως τον κομμουνισμό) αλλά «μπόρεσε κι έγραψε εκείνο το “Επιστροφή από την ΕΣΣΔ”, που δεν ήταν καθόλου επιστροφή του ασώτου υιού στους κόλπους των καλών οικογενειών του Faubourg Saint-Germain, αλλά η πιο τίμια κρίση που ένας συγγραφέας τέτοιας πνοής μπόρεσε να διατυπώσει».¹²

ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΘΙΑΣΩΠΤΕΣ και υμνητές του σταλινισμού, υπάρχουν, φυσικά, και οι κριτικοί και οι επικριτές του.

Κριτική στάση απέναντι του σταλινισμού έχουν, κατά πρώτο λόγο, οι ε-ξαρχής αντιπολιτευόμενοι, οι τροτσκιστές διανοούμενοι — με τις διάφορες αποχρώσεις τους. Ριζική κριτική του σταλινισμού —αλλά και του τροτσκισμού επίσης— έχουν ασκήσει οι περί το περιοδικό *Socialisme ou Barbarie*. Επίσης πολλοί ανεξάρτητοι στοχαστές, «αένταχτοι», και πολλοί απ' αυτούς που αποχώρησαν ή διαγράφηκαν από το Κόμμα. Στα, πολύ ή λιγότερο, αστυνομικά καθεστώτα —και τέτοια είναι όλα— οι ανεξάρτητοι στοχαστές αντισταλινικοί είναι υποκείμενοι σε διπλό διωγμό. Αφενός υφίστανται τον

12. Naville σελ. 43.

επίσημο κρατικό διωγμό, αφετέρου τον κατατρεγμό από το μηχανισμό του Κ.Κ. και τους υπάκουους οπαδούς. Ας μνημονεύσουμε τον Άρη Αλεξάνδρου, και την τραγική του μοίρα: Στον τόπο της εξορίας οι, διανοούμενοι και μη, συνεξόριστοί του σύντροφοι τον είχαν σε απομόνωση και δεν του λέγανε ούτε «καλημέρα»...

Κάμποσοι από τους «πρώην», διατηρώντας ουσιαστικά στη συνείδησή τους τις σταλινικές δομές, περνούν στο απέναντι στρατόπεδο — όπου βρίσκεται η άλλη κατηγορία των διανοουμένων επικριτών του σταλινισμού: είναι οι εξ επαγγέλματος αντικομμουνιστές, οι ιδεολόγοι της αιωνιότητας του καπιταλισμού και του «τέλους της ιστορίας», οι οποίοι ταυτίζουν —καλόπιστα ή κακόπιστα— το σταλινισμό με το μαρξισμό — σε απόλυτη συμφωνία ως προς το θεμελιώδες αυτό θέμα με τους σταλινικούς. Οι θέσεις τους μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

Η ιστορία είπε την τελευταία της λέξη. Ό,τι ήταν να γίνει συντελέστηκε. Η εξέλιξη του κόσμου έκλεισε, έφτασε στο όριον μη περαιτέρω. Το παρόν είναι αιώνιο. Το μέλλον δεν θα είναι παρά επανάληψη του παρόντος με διάφορες μορφές, αιώνια ανακύκληση, εναλλαγή κυριάρχων σε διάφορες ποικιλίες. Ανατρεπτική πράξη που αποβλέπει στην καταστροφή των δομών της κοινωνίας και στη δημιουργία νέων πρωτότυπων τρόπων συμβίωσης φαίνεται αδιανόητη. Είδατε τι γίνεται; «Το Κεφάλαιο» καταλήγει στο σταχανοβισμό και στα γκούλαγκ. Το «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» στις δίκες της Μόσχας. Η τέχνη με «θέση» στο «σοσιαλιστικό ρεαλισμό»... Γενικά, ο μαρξισμός καταλήγει στο σταλινισμό, και συλλήβδην ο σταλινισμός σε κατάρρευση. Όλες οι επαναστάσεις έχουν ηττηθεί ή εκφυλιστεί. Όλες οι εργατικές ενώσεις έχουν εκφυλιστεί και ενσωματωθεί στις δομές και στους μηχανισμούς των κυρίαρχων τάξεων. Έτσι θα γίνεται πάντα. Αυτός είναι ο άτεγκτος νόμος της ιστορίας.

Αυτή η «φιλοσοφία της ιστορίας» έχει και την αντίστοιχη *ηθική*, που η πιο ωμή διατύπωσή της θα ήταν κάπως έτσι: Αφού अपαρασάλευτο ριζικό της ανθρωπότητας είναι η υποταγή, αφού μοιραία οι άνθρωποι πάντα θα είναι λύκοι και πρόβατα — εγώ γιατί να είμαι με τα πρόβατα και να μην είμαι με τους λύκους, που είμαι και έξυπνος; Δεν είναι ανόητο να πας κόντρα στην «ιστορική αναγκαιότητα», να μάχεσαι για το —ανέφικτο— ξεσκλάβωμα των προβάτων;

Κάπως έτσι είναι, χοντρικά, η ουσία της ιδεολογικής δραστηριότητας των διανοουμένων του αντικομμουνισμού, που καλύπτει και την κριτική του σταλινισμού.

Αντίπαλοι είναι, «στρατευμένοι» είναι κι αυτοί. Απ' όπου νομίζουν ότι τους βολεύει αντλούν την επιχειρηματολογία τους.

ΜΕΤΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΣΤΑΛΙΝ και κυρίως μετά το συνταρακτικό κατηγορητήριο του Χρουστσόφ εναντίον του Στάλιν και της «προσωπολατρίας» στο 20ό συνέδριο (1956), οι ίδιοι άνθρωποι που υμνολογούσαν τον Στάλιν, συνηθισμένοι ν' ακολουθούν τις αλλαγές της γραμμής, να επαναλαμβάνουν υπάκουα τις διαδοχικές και αντιφατικές εκδοχές που εκπέμπονται από τους εκάστοτε κυρίους της γραφειοκρατίας, δεν δυσκολεύτηκαν να μεταχειριστούν τον Ήλιο και Πατέρα των λαών ως αποδιοπομπαίο τράγο, αιματοβαμμένο τύρανο και να του φορτώσουν όλα τα δεινά (: «προσωπολατρία» από την ανάποδη). Ξέχασαν προηγούμενες θέσεις και υποστηρίζουν τις αντίστροφες. Πολλοί από τους μέχρι τώρα «προδότες» βαφτίστηκαν «θύματα» ή τουλάχιστον «νομιμόφρονες αντιπολιτευόμενοι» και κάμποσοι «αποκαταστάθηκαν» μεταξύ των οποίων και εκατοντάδες συγγραφείς, καλλιτέχνες και επιστήμονες.

Με το κλίμα που δημιουργήθηκε, με το μετριασμό του «ζντανοβισμού», με την ευρεία κριτική και αυτοκριτική, παρατηρήθηκε ζωηρή κίνηση των καταπιεσμένων διανοουμένων, που έθεταν το αίτημα της αλήθειας. Εμφανίστηκαν ενδιαφέροντα βιβλία, μυθιστορήματα και θεατρικά έργα, όπως το «Οὐκ ἔπ' ἄρτω μόνον ζήσεται ἄνθρωπος» του Ντουντίντσεφ, το οποίο προκάλεσε και θυελλώδεις συζητήσεις — και όχι μόνον μεταξύ των κύκλων των συγγραφέων. Ἦρθε η «Μια μέρα του Ιβάν Ντενίσοβιτς» του Σολτζενίτσιν κ.λπ.

Ωστόσο η εποχή εξακολουθεί να είναι σταλινική, σταλινισμός χωρίς Στάλιν. Σημαδιακό είναι το ποίημα του Γιεφτουσένκο «Οι κληρονόμοι του Στάλιν», τα ποιήματα του Βοζνιένκι κ.λπ.

Ο Γιώσιπ Μπρόντσκι, που θεωρείται ο μεγαλύτερος ζων ποιητής της Ρωσίας καταδικάζεται σε εκτόπιση μετά τη λεγόμενη «αποσταλινοποίηση». Οι συγγραφείς Ντάνιελ και Σινιάφσκι σέρνονται σε δίκη δέκα χρόνια μετά την επίσημη καταγγελία των εγκλημάτων του Στάλιν. Ο βιολόγος Ζορές Μεντβέντεφ κλείνεται σε ψυχιατρείο για την «παραφροσύνη» του να γράψει βιβλίο με τίτλο «Η άνοδος και η πτώση του Λισένκο», έξι χρόνια μετά την επίσημη καταδίκη του λισενκισμού.

Παράλληλα, οι αντιφρονούντες συγγραφείς και διανοούμενοι της Ανατολικής Ευρώπης άρχισαν μια κριτική που οδήγησε, καθώς ξέρουμε, πολύ μακριά, ως το τέρμα, ως την αμφισβήτηση των δομών της γραφειοκρατικής κοινωνίας.

Στην Ουγγαρία άρχισαν στην Ένωση συγγραφέων και στο Κέντρο Πέτεφι με την κριτική της αισθητικής ιδεολογίας του σταλινισμού, του «σοσιαλιστικού ρεαλισμού», διεκδικώντας την «αυτονομία», δηλαδή τη χειραφέτηση από τη γραφειοκρατική καθοδήγηση του κόμματος, και αποφάσισαν να μην ξαναγράψουν ποτέ με κανέναν τρόπο ψεύδη, και να μη συμπαραταχτούν ποτέ στο μέλλον μ' εκείνους που θεωρούν το ψεύδος απαραίτητο όπλο στην πολιτική

και θέλουν να το επιβάλλουν και στη λογοτεχνία».¹³

Και η πάλη των σκεπτομένων ανθρώπων για την αλήθεια ενώθηκε με την πάλη των εργατών και αγροτών σε μια ενιαία και καθολική εξέγερση όχι απλώς εναντίον της «προσωπολατρίας» αλλά εναντίον του σταλινισμού, του ιδεολογικού, πολιτικού και οικονομικού δεσποτισμού, πάλη ενός ολόκληρου λαού για την πολιτική οικονομική και κοινωνική απελευθέρωση.

Ο Κώστας Παπαϊωάννου πολύ εύστοχα επισημαίνει μια αναλογία της πορείας των ούγγρων διανοουμένων προς την πορεία που είχε οδηγήσει τον Μαρξ από την κριτική της θρησκείας στην κριτική της πολιτικής οικονομίας, όπου («η κριτική του ουρανού μετατρέπεται σε κριτική της γης, η κριτική της θρησκείας σε κριτική του δικαίου, η κριτική της θεολογίας σε κριτική της πολιτικής»). Έτσι και τώρα, η κριτική της σταλινικής θεολογίας, η κριτική του ουρανού της ολοκληρωτικής ιδεολογίας μετατρέπεται σε κριτική της πολιτικής του ολοκληρωτισμού, και η κριτική της πολιτικής περνάει στην κριτική της οικονομίας, και, τελικώς, ως κριτική δια των όπλων.¹⁴ Η ηρωική εκείνη επαναστατική έκλαμψη, που έθεσε στην ημερησία διάταξη της ιστορίας την κατάργηση της ολικής αλλοτρίωσης, ξέρουμε ότι έσβησε βίαια από τα ρωσικά τανκς. Σήμερα νιώθει κανείς βαθύτατη μελαγχολία όταν αναλογίζεται την τρομακτική καταστροφή στις συνειδήσεις και στα πνεύματα που επέφερε 30 τόσων ετών πρόσθετη σταλινική κυριαρχία, συγκρίνοντας τα προτάγματα και τα συνθήματα των ημερών εκείνων με τα αμερικανικά όνειρα των σημερινών ψηφοφόρων του μίστερ Τιμίνσκι...

Σήμερα, στη φάση της λεγομένης «περεστρόικα» και της «γκλάσοστ» οι νέοι ιστορικοί, ερευνητές και συγγραφείς, πολλοί τέκνα θυμάτων ή θύματα και οι ίδιοι, ψάχνουν αρχεία, ντοκουμέντα, μαρτυρίες για να βρουν την αλήθεια, να φωτίσουν απ' όλες τις πλευρές την τραγική ιστορία των διανοουμένων, του πνεύματος, στον «αιώνα του Στάλιν». Μου έρχονται στο νου μερικοί στίχοι πολύ ταιριαστοί:

Τα χνάρια των ποδιών μας θα σβηστούν
γιατί θα βρέξουν οι Εποχές άσπλαχνη λήθη.
Τις νύχτες όμως τα παιδιά μας θα ρωτούν
για να τους πουν το μακρινό μας παραμύθι.
Και το αίμα μας, ω! το αίμα που αργοστάζει
στ' αγράθια και στα βράχια τα σκληρά
το πέρασμα το απελπισμένο θα φωνάζει
και θα οδηγήσει τους ανθρώπους μια φορά

13. Παπαϊωάννου σελ. 129.

14. Ό.π. σελ. 133.

σ' αυτή τη χώρα που μας πνίγει να βαδίσουν
τα λείψανα να βρουν να προσκυνήσουν.

(Αντρέας Λεοντάρης, *Νυχτοφρουρά*)

Σήμερα, η κρίση του καπιταλισμού που έχει φτάσει ως το ακραίο σημείο της ανάφλεξης και της έκρηξης, και η κρίση του σταλινισμού, που έφτασε ως την κατάρρευση των γραφειοκρατιών και τη δύση των ορθοδοξιών, συνδυασμένες πάνω σε οικουμενικό πεδίο, όπου εμπλέκονται όλες οι χώρες του κόσμου, δείχνουν στους διανοουμένους τους προσανατολισμούς τους, προς τα πού πρέπει να τείνουν οι προσπάθειές τους.

Μα, μέσα στη βουή των περιπολούντων αεροπλανοφόρων, των αεροπλάνων, των τανκς κ.λπ. που φασκιάζουν την υδρόγειο, αναρωτιέται κανείς μελαγχολικά τι αποτελεσματικότητα θα μπορούσε να έχει η κερένια φλόγα της φωνής των διανοουμένων...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κύρια βοήθημα για την ατελή αυτή έκθεση είχα:

Pierre Naville, *L'intellectuel communiste*, Marcel Riviere et Cie Paris 1956.

Κώστας Παπαϊωάννου, *Η ψυχρή ιδεολογία*, ύψιλον/Βιβλία, Αθήνα 1986.

Raymond Aron, *L'opium des intellectuels*, Gallimard, Paris, 1955.

Pierre Chaulieu (Κορνήλιος Καστοριάδης), «Sartre, le stalinisme et les ouvriers». Περιοδικό *Socialisme ou Barbarie*, No 12, Αύγ.-Σεπτ. 1953, σελ. 63 κ.επ. Έχει περιληφθεί και στο *L'expérience du mouvement ouvrier* 1, 10/18 Paris 1974, σελ. 179 κ.επ.

καθώς και άλλες μελέτες του Καστοριάδη, και, φυσικά, τα βιβλία του Trotski.

Λιούις Σ. Φιούερ, ΕΣΣΔ. *Η ιντελιγκέντσια στην αντιπολίτευση*. Εκδ. Σύγχρονοι Άνεμοι κ.α.

